

УДК 343.911(477)

О.О. ЮХНО, канд. юрид. наук, доц., Одеський державний університет внутрішніх справ

ГЕНЕЗИС ЗАПОБІГАННЯ І ПРИПИНЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

Ключові слова: генезис, історичний процес, рецидивна злочинність, запобігання, припинення, удосконалення

Рецидивна злочинність є складним кримінологічним і правовим явищем, яке турбує науковців, працівників правоохоронних органів і суду, суспільство. Історичний процес удосконалення законодавства щодо її запобігання і припинення є актуальним і сьогодні.

Результати діяльності пенітенціарних установ свідчать про їх низьку ефективність по виправленню і перевихованню засуджених. В той же час від діяльності тільки правоохоронних органів і суду вирішення піднятих проблем не залежать. Їх вирішення можливе лише при комплексному підході до вирішення цих проблем з боку дослідників, державних, правоохоронних, судових, громадських та інших інституцій, а також відповідному фінансуванню запобіжних і інших заходів. Про необхідність вирішення цієї проблеми наголосив і Генеральний прокурор України В. Пшонка на координаційній нараді керівників правоохоронних органів 11.03.2011 р. Він зазначив, що кожен третій злочин у державі, зокрема умисні вбивства, вчиняють раніше засуджені особи [1, с.3–5]. Для з'ясування організаційних, правових та інших резервів слід проаналізувати історичний розвиток законодавства щодо запобігання і припинення рецидивної злочинності в країні, провести порівняльний аналіз з чинним законодавством, що дозволить здійснити відповідні напрацювання і пропозиції щодо удосконалення державного регулювання піднятих проблем.

Вказаним проблемам присвячені роботи К.А. Агафонова, Н.П. Водька, Н.И. Волошина, П.Ф. Гришанина, М.П. Жукова, Т.М. Кафанова, В.Е. Квашиша, В.П. Лаврова, В.Г. Михайлова, А.С. Михлина, С.С. Степичева, Ю.В. Солопанова, Н.А. Стручкова, Б.М. Телефанко А.М. Яковлева та ін. У той же час вказані проблеми залишаються не достатньо дослідженими що знижує ефективність запобіжної діяльності в цьому напрямі. Водночас, необхідно констатувати, що в Україні досі немає спеціальних досліджень проблематики запобігання і боротьби із рецидивною злочинністю та концептуальних засад вирішення цієї проблеми. Тому метою статті є дослідження історичного процесу формування законодавства України щодо запобігання і боротьби із рецидивною злочинністю та окремим аспектам їх удосконалення.

Дослідники звертають увагу на низький рівень запобігання злочинів працівниками оперативних й інших підрозділів ОВС, правоохоронних, державних, пенітенціарних та інших органів відносно осіб раніше засуджених за злочини, кримінальна активність яких за останні роки зростає. За даними кримінально-правової статистики, рівень рецидиву склав: у 2000 р. майже 80 тис., у 2001 р. понад 70 тис., у 2005 р. майже 74 тис., у 2006 р. понад 68 тис., у 2007 р. більше 74 тис., а за останні роки він залишався на такому ж рівні [1, с.223–227]. За визначенням Б.І. Бараненка, рівень рецидиву у 2010 р. по тяжких і особливо тяжких злочинах склав 31,9 %, що значно перевищив цей показник попередніх п'яти років. Вкрай занепокоєння викликають окремі показники рецидиву: бандитизму – 45 %, умисних вбивств – 31,7 % (у т.ч. двох і більше осіб – 45,3 %), а також вбивств на замовлення із застосуванням вогнепальної зброї, а також вчинення зґвалтувань та інших злочинів [2], що звертає увагу на наявні проблеми в питаннях удосконалення і підвищення ефективності цього напрямку оперативно-розшукової і службової діяльності ОВС, інших правоохоронних органів, пенітенціарної системи та державних, громадських інституцій в державі.

Рецидивна злочинність є складним соціальним явищем в основі якого лежать як загальні для усієї злочинності причини і умови, так і деякі притаманні лише їй специфічні риси.

Складний, комплексний характер причин і умов рецидивної злочинності, форм і видів її проявів ставлять перед органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами завдання щодо комплексного підходу до запобігання та боротьби з нею. У зв'язку з цим, насамперед слід встановити її сутність та юридичні ознаки. Це в подальшому дозволить виділити ту її частину, яка буде предметом нашого дослідження.

Соціальна сутність будь-якого злочину (вчиненого вперше чи повторно раніше засудженою особою) не змінюється. Він у всіх випадках є посяганням на охоронювані законом суспільні відносини які виражають їх конкретні блага які належать суспільству у цілому чи окремим особам. У той же час правова оцінка ступеню її суспільної небезпеки, при інших рівних умовах, суттєво змінюється в залежності від характеристики особи злочинця, від того, вперше чи повторно, або неодноразово він вчиняє злочин, чи застосовувались до нього заходи державного чи громадського впливу за раніше вчинений злочин, від його відношення до нового злочину.

Кримінологічне поняття рецидивної злочинності, як однієї із форм прояву сукупності вчинюваних в нашій країні злочинів, є похідним від кримінально-правового поняття «рецидив» («рецидивний злочин»), яке в свою чергу зазначає вчинення злочину рецидивістом, тобто особою, яка володіє певними ознаками що відрізняють її від інших осіб, що вчиняють злочин вперше. Таким чином, актуальним є з'ясування поняття і ознак рецидивіста, тих обставин, які обумовлюють підвищену суспільну небезпеку його особи і вчинених ним злочинів. У деяких випадках для вирішення окремих завдань кримінологічного, кримінально-правового і оперативно-розшукового аналізу використовуються поняття, які визначають окремі види і форми рецидиву.

Доцільно проаналізувати генезис посилення кримінальної відповідальності відносно

рецидивістів за вчинення злочинів у період радянських часів, що було характерним для кримінального законодавства з перших років існування держави, коли рецидивна злочинність була складовою частиною більш небезпечного явища – професійної злочинності – і поняття рецидивіста пов'язувалось із поняттям злочинця-професіонала, що не визнавалось тодішньою владою через політичні міркування. Так, Керівні основи по кримінальному праву колишньої РСФСР прийняті Наркомом юстиції 12.12.1919 р., вимагали від судів при призначенні покарання враховувати, чи вчинено злочин професійним злочинцем (рецидивістом) чи особою вперше. Аналогічна мотивація була зафіксована у Кримінальному кодексі РСФСР 1922 р. Окрім цього у Декреті ВЦИК від 01.05.1920 р. зазначалось, що «амністія не розповсюджується на професіональних крадіїв, спекулянтів у т.ч. на тих, які мають більше однієї судимості» [3, с.163]. В той же час, як виняток із загальних правил, у тимчасовій інструкції Наркома юстиції від 23.07.1918 р. «О лишении свободы как мере наказания и о порядке отбывания такового» розподільчим комісіям надавалось право «по окончании срока заключения относительно лиц, причисляемых распределительными комиссиями к типу хулиганов, погромщиков или упорных рецидивистов, ставитъ вопрос об их дальнейшей изоляции» [4, с.598]. Основні начала законодавства про кримінальну відповідальність колишнього СРСР і союзних республік 1924 р. зобов'язували суди приймати більш суворі заходи соціального захисту, зокрема в тих випадках коли злочин вчинено рецидивістом [5, с.205]. Кримінальний кодекс РСФСР 1926 р. відносив повторне вчинення злочину до числа обтяжуючих обставин вчинення злочину. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 01.11.1957 р. «Об амнистии в ознаменование 40-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции» наказував не застосовувати амністію до крадіїв раніше двічі і більше засуджених та осіб раніше засуджених більше двох разів, а також до осіб умовно достроково звільнених та які після цього вчинили злочин [6]. Такий же пі-

дхід простежувався у запобіганні і боротьбі з рецидивною злочинністю у законодавстві Української РСР [7].

Кримінальне законодавство України 1960 р. формально не зазначало поняття «рецидив» і «рецидивіст», воно лише визначало ознаки найбільш небезпечного виду рецидивної злочинності як «особливо небезпечного рецидивіста» що використовувалось при конструкції різних інститутів Загальної частини кримінального законодавства (ст.ст.26, 40, 41(п.1), 42, 43, 44 та ін. КК УРСР та при визначенні кваліфікуючих і обтяжуючих ознак конкретних складів злочинів (ст.ст.81, 99, 140, 168 та ін. КК УРСР). В той же час цей кримінально-правовий інститут суб'єкта злочину у новому Кримінальному кодексі 2001 року був скасований. У чинному кримінальному законодавстві України, враховуючи і підтримуючи дослідження Л.Д. Гаухмана [8, с.149–150], М.П. Водька [9, с.10] та інших вчених, законодавець ввів новелу і ст.34 КК України прямо називається «Рецидив злочину», та в ній зазначається, що «рецидивом злочину визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин». Крім того ст.35 «Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів» Кодексу зазначає, що повторність, сукупність та рецидив злочинів враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених цим Кодексом [10, с.16], що суттєво впливає на законодавчому рівні на підвищення ефективності запобігання й боротьбі із рецидивною злочинністю.

Деякі дослідники визначають два види рецидиву: загальний рецидив і спеціальний рецидив. Загальний рецидив має місце у всіх випадках повторного вчинення різних за видами злочинів, а спеціальний рецидив характеризується повторним вчиненням тотожних (однорідних) злочинів [8, с.11]. Оскільки рецидив містить в собі небезпеку напрацювання у винної особи звичайного відношення до своєї злочинної діяльності, відповідним чином у запобіганні та боротьбі з рецидивом найбільша

увага повинна приділятися спеціальному рецидиву, що підтверджується раніше наведеними статистичними даними. М.П. Водько визначив наступну класифікацію рецидивістів: рецидивісти із звичайною антисоціальною установкою, асоціальний тип рецидивіста, тип випадкового рецидивіста, з якою ми погоджуємось.

Кримінологічна та оперативно-розшукова характеристика рецидивної злочинності свідчать, що особа рецидивіста і вчинені ним злочини мають ряд особливостей, що дозволяє виділити її із загальної злочинності та розглядати як самостійне соціальне явище, для запобігання й боротьби з яким необхідно застосування специфічних заходів, у тому числі оперативно-розшукового характеру. За дослідженням кримінологів рецидивна злочинність є наслідком комплексу, який охоплює понад 250 органічно поєднаних між собою соціальних факторів. В науці, на думку Т. Катарбінського, під комплексними розуміються такі складні об'єкти, частини яких створюють єдину з точки зору їх функціонування із загальною ціллю, сукупність [11, с.176]. Такий підхід є порівняно новим методом дослідження, але достатньо широко використовується у загально наукових методах пізнання та застосовується в рамках конкретної галузі. Тому підняті проблеми повинні вирішуватись на загальнодержавному рівні.

В.А. Лукашов зазначає що «комплексность, это объективное свойство любой сложной системы, характеризующейся большим количеством составляющих ее элементов и их взаимосвязью в рамках данной системы» [12, с.372]. В свою чергу, Д.В. Гребельський зазначав: «формирующаяся под влиянием уголовной политики система научных взглядов на сущность и причины преступности.., как сложного социального явления, задачи, характер, способы и формы борьбы с нею могут рассматриваться как доктрина комплексных мер борьбы в преступностью» [13, с.5], що ми підтримуємо. Ця доктрина повністю розповсюджується і на рецидивну злочинність, оскільки вона теж викоріняється тими ж засобами та методами, що й звичайна злочинність. Саме такою складною соціальною сис-

темою є запобігання й боротьба із рецидивною злочинністю, які повинні носити комплексний характер. На жаль, сьогодні в країні не має реалізації вказаних проблем й на законодавчому рівні. З 1995 року не приймається Закон України «Про профілактику», не зважаючи на наявність декількох його проектів.

Вивчення генезису запобігання і припинення рецидивної злочинності у законодавстві України та окремі аспекти їх удосконалення дозволяють стверджувати про доцільність комплексного підходу до цієї проблеми. На нашу думку, комплексними заходами запобігання і боротьби з рецидивною злочинністю є заснована на законі й підзаконних актах цілісна система соціально-економічних, ідеологічних, культурно-виховних, правових і організаційно-управлінських заходів, які об'єднують зусилля законотворчих, правоохоронних органів та органів державного управління, керівників підприємств, установ і організацій усіх форм власності, громадських організацій та окремих громадян які забезпечують виховний, профілактичний, адміністративний, кримінально-правовий, кримінально-процесуальний і пенітенціарний вплив на рецидивістів що здійснюється з метою запобігання і викорінення рецидивної злочинності. Комплексність заходів в дослідженому напрямі вирішується на загальнодержавному, відомчому і внутрішньовідомчому рівнях управління. Зокрема, Генеральний прокурор України В. Пшонка зазначив, що жоден правоохоронний орган самотужки ці проблеми не вирішить, тому що відсутнє законодавче визначення профілактичної роботи. Дотепер не встановлено механізму превентивної діяльності та відповідальних за її проведення. Потребує ініціювання схвалення Програми профілактики злочинності у сучасних умовах [3, с.4], в якій поставлені перед правоохоронними органами і пенітенціарними установами основні завдання із запобігання рецидивній злочинності. Насамперед, це: 1) профілактика загально-кримінального рецидиву; 2) запобігання таких, що плануються, і припинення підготовлених злочинів раніше засудженими особами, а також їх розкриття; 3) розслідування

злочинів і притягнення винних до відповідальності; 4) розшук рецидивістів, що ухиляються від слідства і суду; 5) забезпечення виконання покарань; 6) виправлення, перевиховання засуджених. Тут можна виділити три основних напрями: 1) залучати раніше засуджених до трудового чесного життя, 2) припиняти їх злочинну діяльність та забезпечувати до них покарання; 3) виконувати покарання, виправлення, перевиховання засуджених.

Оперативні та інші підрозділи ОВС приймають самостійні комплексні спеціальні заходи, застосування яких передбачено чинним законодавством, зокрема: кримінально-правові, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові, пенітенціарні і оперативно-розшукові (гласні і негласні) заходи, які направлені на запобігання вчиненню нових злочинів. Такі завдання перед оперативними підрозділами органів внутрішніх справ виходять, зокрема із ст.29 Конституції України [14, с.11] і статті першої Кримінального кодексу України [10, с.5], нового Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [15], а також відповідних статей 1, 6–8 та інших Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [16, с.15–31]. Втім підняті аспекти не є вичерпними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пшонка В. Виступ на координаційній нараді керівників правоохоронних органів 11 березня 2011 року / В. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2011. – № 3. – С. 3–5.
2. Черныш М. А. Маргинальный синдром : монография / М. А. Черныш, А. М. Черныш. – Одесса : ВМВ, 2010. – 448 с.
3. Бараненко Б. І. Методологічна функція вивчення і аналізу оперативної обстановки органами внутрішніх справ / Б. І. Бараненко // Вісник ЛДУВС. – 2009. – № 2. Спецвип. – Ч. 1. – С. 5.
4. Инструкция Наркома юстиции «О лишении свободы как мере наказания и о порядке отбывания такового» : от 23.07.1918 г. // Свод Указов РСФСР. – 1920. – № 34. – С. 163.

5. Основные начала законодательства об уголовной ответственности // Свод Указов РСФСР. – 1918. – № 53. – С. 598.
6. Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об амнистии в ознаменование 40-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции» : от 01.11.1957 г. // Сборник законов СССР. – 1924. – № 24. – С. 205.
7. Материалы // ВВС СССР. – 1957. – № 24.
8. Гаухман Л. Д. Уголовно-правовые вопросы борьбы с рецидивом / Л. Д. Гаухман // Проблемы борьбы с рецидивной преступностью. – 1972. – Вып. 15.
9. Водько Н. П. Организация комплексной борьбы с рецидивной преступностью. (На материалах оперативных аппаратов милиции и исправительно-трудовых учреждений) / Н. П. Водько. – К. : РИО МВД УССР, 1981. – 160 с.
10. Кримінальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2010. – 224 с.
11. Котарбинский Т. Тракта́т о хорошей работе / Т. Котарбинский. – М. : Экономика, 1975.
12. Лукашов В. А. Правовые и организационно-тактические проблемы советского уголовного розыска: дис. ... доктора юрид. наук / Лукашов В. А. ; Высш. школа МВД СССР. – М., 1972.
13. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : дис. ... доктора юрид. наук / Гребельский Д. В. ; Акад. МВД СССР. – М., 1974.
14. Конституція України. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.
15. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» : від 07.04.2011 р., № 3206-VI.
16. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / Сервецький І. В., Дашко А. В. – 3-тє вид. доп. – К., 2006. – 400 с.

Юхно О. О. Генезис запобігання і припинення рецидивної злочинності у законодавстві України та окремі аспекти їх удосконалення / О. О. Юхно // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 904–908 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11jooaiu.pdf>

Висвітлено історичний процес формування законодавства України XX-XXI століття щодо запобігання і припинення рецидивної злочинності, зокрема, аспекти понятійного апарату, порівняльний аналіз із чинним законодавством дослідженого правового інституту.

Юхно А.А. Генезис предотвращения и прекращения рецидивной преступности в законодательстве Украины и отдельные аспекты них усовершенствования

Отображен исторический процесс формирования законодательства Украины XX-XXI столетий в отношении рецидивной преступности, в частности, аспекты понятийного аппарата, сравнительный анализ с действующим законодательством исследованного правового института.

Juhno A.A. Genesis of an Avoidance and Termination of Recurrent Criminality in the Legislation of Ukraine and Separate Aspects Them Betterment

Historical process of forming of the legislation of Ukraine XX-XXI of centuries pertaining to recurrent criminality, in particular, aspects of the notional apparatus, the relative assaying with the current legislation of probed legal institution is mapped.